



FIETSROUTE



TEMPELS LANGS DE MAAS



Ontdek hoe de **Romeinen** leefden
tijdens deze **47 km lange fietstocht**



VOORWOORD

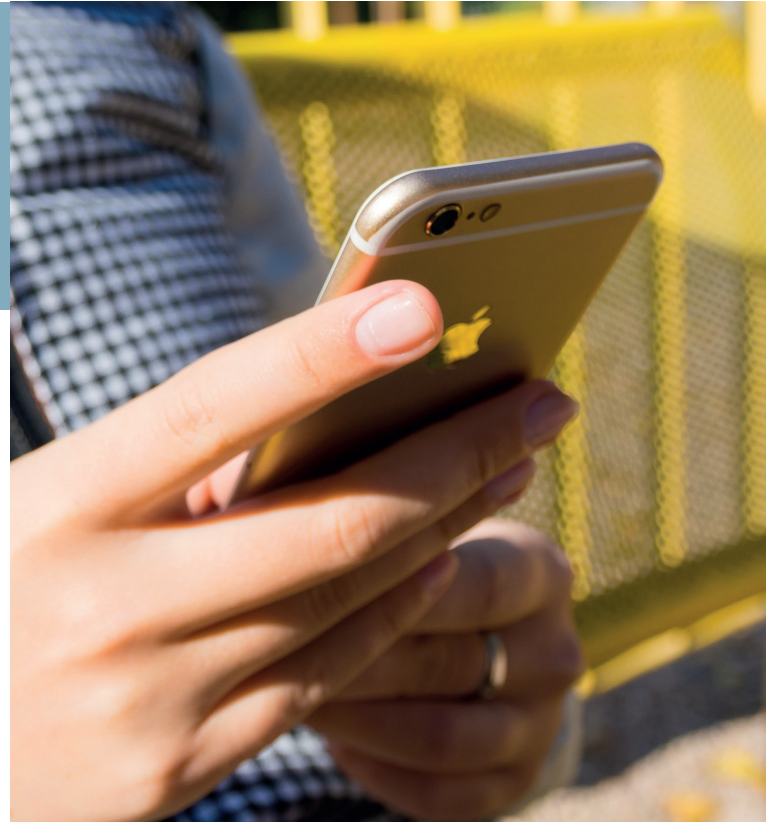
Nergens is geschiedenis zo dynamisch en spannend als langs een rivier! Rivieren brachten veel goeds: vruchtbare grond, voedsel, handel, welvaart, nieuwe gebruiken en ideeën. Maar rivieren waren ook onberekenbaar, veranderden geregeld hun stroombed, zetten akkers onder water, brachten indringers, deden schepen zinken, en spoelden soms zelfs complete nederzettingen weg...

De Maas is hierop geen uitzondering. De Maas tussen Empel in het westen en Lith in het oosten is een heuse schatkamer aan verhalen. De vier gemeenten langs de oevers van dit traject hebben, ondersteund door de provincie Noord-Brabant, de handen ineengeslagen om u op een (inter)actieve manier kennis te laten maken met een van de boeiendste perioden uit de geschiedenis van dit gebied: de Late IJzertijd en de Romeinse tijd.

Als we de mogelijkheid hadden gehad om – al was het maar voor even – een tijdreis te maken, dan zouden we verbaasd zijn geweest over de enorme welvaart en bedrijvigheid langs de Maas in deze intrigerende periode. Schepen voeren er af en aan en langs de oevers stonden talloze nederzettingen en indrukwekkende stenen tempels. Met de komst van de Romeinen transformeerde deze streek in korte tijd ook in een dynamische en moderne maatschappij! Maar de Romeinse legers brachten ook oorlog en conflict. Zo vond in deze tijd één van de bloedigste en gewelddadigste veldslagen uit de Nederlandse geschiedenis plaats.

Dankzij tientallen archeologische onderzoeken, het werk van een groot aantal bevlogen amateur-archeologen en de modernste technieken hebt u nu toch de mogelijkheid om – al fietsend – bijna 2000 jaar terug in de tijd te reizen! Dit boekje en de bijbehorende app wijzen u graag de weg.

Laat u onderweg persoonlijk informeren door historische personen en vorm uw eigen beeld van deze boeiende periode. Veel plezier tijdens uw tocht langs 'Tempels langs de Maas'!



Niks missen van deze route?

**DOWNLOAD DAN
DE APP!**



OPDRACHTEN VOOR DE JEUGD

Tempels langs de Maas zelf ontdekken of met je schoolklas?
Scan dan de QR-code of ga naar www.tempelslangsdemaas.nl
en download één van de lespakketten.



TEMPELS LANGS DE MAAS - EEN INTRODUCTIE

Wie nu langs de Maas tussen 's Hertogenbosch en Oss fietst zal niets meer tegen komen dat nog dateert uit de Romeinse tijd. Tenminste: bovengronds. Ondergronds is het een heel ander verhaal. Archeologen hebben de afgelopen decennia vele vondsten gedaan die ons een steeds duidelijker beeld geven hoe dit gebied er destijds uit moet hebben gezien. Het was er een levendig komen en gaan van mensen, handelsproducten én ideeën. Het gebied was een logistiek, economisch, religieus én militair knooppunt.

Met deze fietsroute reis je terug naar dat Romeinse verleden en ontdek je hoe deze regio er uit zag in de Romeinse tijd.

Langs de route en in dit boekje zie je telkens vier iconen van de vier belangrijke thema's die samen het verhaal van de Romeinse tijd in deze regio vertellen. Hieronder alvast een korte introductie:



RELIGIE & ARCHITECTUUR

In het Romeinse cultuurlandschap in deze regio zullen de tempel van Empel en de tempel van Kessel twee imposante verschijningen zijn geweest. Het waren op en top Romeinse bouwwerken, maar de godheid die er werd vereerd was dat niet.

Beide tempels waren gewijd aan Hercules Magusanus, de hoofdgod van de Bataven. In hem kwamen de Romeinse en Germaanse wereld samen: Hercules was een Romeinse halfgod en held, Magusanus de Bataafse god van de oorlog.



HANDEL & VERVOER

Op de Maas en de Waal zal het in de Romeinse tijd een komen en gaan zijn geweest van schepen: grote platbodems voor

transport van bulkgoederen en mensen, kleine kano's voor lokaal vervoer. En wellicht voer er zelfs wel eens een Romeins oorlogsschip over de Fluvius Batavus, zoals de Romeinen de Maas ook wel noemden.

Via de Maas en Waal konden de boeren die aan weerszijden van beide rivieren leefden hun goederen gemakkelijk en snel transporteren naar hun klanten. Bijvoorbeeld naar de vele Romeinse militairen die gelegerd waren langs de *Limes*: de grens van het Romeinse Rijk.



MULTICULTI

Wanneer we vlak voor de komst van de Romeinen (rond 50 voor Christus) het gebied rond de Maas en de Waal binnen zouden stappen, zouden we zien dat dit gebied al duizenden jaren werd bewoond.

De komst van de Romeinse legers bracht natuurlijk veranderingen met zich mee. De lokale inheemse bevolking en de Romeinse nieuwkomers pasten zich aan elkaar aan en namen allerlei gebruiken van elkaar over (de eersten waarschijnlijk meer dan de laatsten). Gaandeweg ontstond in deze regio zo een multiculturele samenleving *avant-la-lettre*.



LEGER

In deze regio is minimaal twee maal flink gevochten: in het jaar 55 voor Christus, toen de Romeinse veldheer Julius Caesar nabij Kessel langs de Maas tijdens een dramatische veldslag twee Germaanse stammen decimeerde.

En tijdens de Bataafse opstand in de jaren 69-70 na Christus, toen de Bataven onder leiding van Julius Civilis tijdelijk de macht overnamen van de Romeinen. De revolte liep waarschijnlijk echter af met een sisser, en lokale Bataafse krijgers bleven – net als voor de opstand – gewaardeerde soldaten in het Romeinse leger.



FIETSRUTE TEMPELS LANGS DE MAAS



De tempel van Empel

1 DE TEMPEL VAN EMPEL Empelsedijk, Den Bosch



Ooit stond hier de tempel van Empel: een indrukwekkende Bataafs-Romeinse tempel, gewijd aan de god *Hercules Magusanus*. Bekijk de reconstructie van de tempel en luister naar *Hercules Magusanus*.



2 MUSEUM HERTOGSGEMAAL Rosmalensedijk, Den Bosch



Museum Hertogsgemaal herbergt een schat aan archeologische vondsten die amateurarcheologen hebben gevonden langs de Maas en Waal. Romeinse vondsten, middeleeuwse vondsten en zelfs een complete mammoet!

3 FLAVUS

Veerweg-Wildsedijk, Maren-Kessel



Flavus, zoon van Vihirmas, is de oudst bekende 'Brabander' én de oudst bekende bestuurder van Nederland die we van naam kennen. Hij was de hoogste bestuurder van het Bataafs district. Hij vertelt je graag over waar hij als bestuurder voor staat. Maar let op, voordat je het weet stem ook jij op Flavus...

4 CSI CAESAR

Schiereiland Kesselsedijk, Maren-Kessel



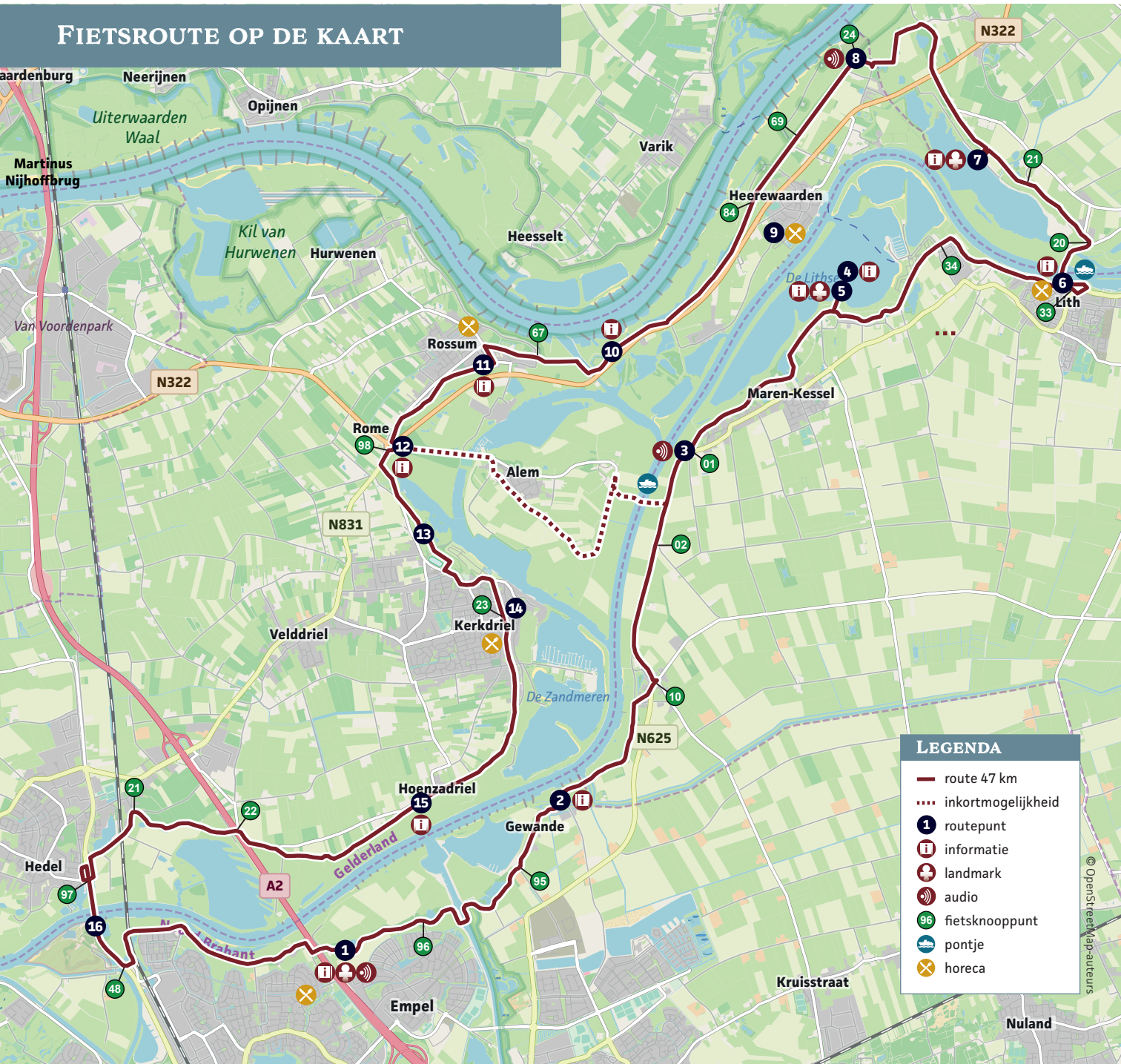
In het jaar 55 voor Christus behaalde de Romeinse krijgshoofd en politicus Julius Caesar op deze plek langs de Maas een verpletterende zege op twee Germaanse stammen: de Tencteren en Usipeten. De enorme hoeveelheid menselijke botten en wapens die hier gevonden zijn herinneren aan die dramatische gebeurtenis.



Strijd tussen Romeinen en Germanen



FIETSRUTE OP DE KAART



LEGENDA

- route 47 km
- ... inkortmogelijkheid
- 1 routepunt
- i informatie
- landmark
- audio
- 96 fietsknooppunt
- pontje
- horeca

© OpenStreetMap-auteurs



FIETSRUTE TEMPELS LANGS DE MAAS



De tempel van Kessel

5 DE TEMPEL VAN KESSEL De Lithse Ham, Lith



Ooit vloeiden op deze plek de Maas en de Waal samen. De Romeinen bouwden hier waarschijnlijk de grootste en meest monumentale tempel van Romeins-Nederland: de tempel van Kessel. Hier offerden Romeinen en Bataven aan Hercules Magusanus en andere goden.

6 ROMEINS OSS Lithsedijk, Lith



Romeinse boeren

Oss was in de Romeinse tijd een echt boerengebied. Overal lagen kleine boerendorpjes, omringd door akkers, weilanden, grafvelden en cultusplaatsen. Een grote muntvondst vertelt ons meer over de Romeinse geldeconomie.

7 ROMEINSE SCHEPEN Maasdijk, Moordhuizen



De uiterwaarden langs de Maas bleken op deze plek een ware schatkamer voor archeologen. Wat ze vonden was spectaculair: schepen uit de middeleeuwen én de Romeinse tijd.



Romeins vrachtschip

8 IMERIX Veerstraat-Maasdijk, Dreumel



Imerix was een Bataaf die vocht in het Romeinse leger. Dankzij zijn grafsteen weten we dat hij soldaat te paard was en dat hij is overleden in Dalmatië (nu: Kroatië). Hij vertelt je zelf waarom je om zijn dood echter niet hoeft te treuren...



Grafsteen Imerix



FIETSRUTE TEMPELS LANGS DE MAAS

9 BEZOEKERSCENTRUM DE GROTE RIVIEREN

Langestraat 38, Heerewaarden

Bezoekerscentrum De Grote Rivieren vertelt het historische verhaal van de streek tussen Maas en Waal. Je vindt hier verhalen over de riviervisserij, over de baksteenindustrie, over de militaire forten in de omgeving en over de recente transformatie van het rivierengebied.

10 FORT NIEUW SINT-ANDRIES

Heemstraweg-Waaldijk, Dreumel

Zoals de Spanjaarden ooit Fort Sint-Andries en andere verdedigingswerken bouwden om zich tegen de Hollanders te kunnen verdedigen, zo legden de Romeinen de Limes aan om zich tegen Germaanse stammen uit het noorden en oosten te kunnen weren.



Mogelijk heeft Romeins Rossum eruitgezien als de haven van Forum Hadriani (Voorburg) langs het kanaal van Corbulo

11 ROMEINS ROSSUM

Kruispunt Kerkstraat/Slotselaan, Rossum

In de Romeinse tijd wemelde het in Rossum van de schippers en handelaars. Archeologen vermoeden dat hier een belangrijke havenplaats lag met de naam *Grinnes*.



Het oude Fort Sint Andries door Joan Blaeu



De Peutingerkaart is een oude Romeinse wegenkaart

12 ALLE WEGEN LEIDEN NAAR ROME

Rotonde, Rome

Alle wegen leiden naar Rome, dat weet iedereen. Maar welk Rome wordt dan eigenlijk bedoeld? De hoofdstad van Italië of het kleine dorpje hier bij Rossum? Je zou de eerste verwachten, maar dit Rome heeft ook goede papieren!



FIETSRUTE TEMPELS LANGS DE MAAS

13 SPORT IN DE ROMEINSE TIJD

Piekenwaardweg 3, Kerkdriel

Dat sporten gezond is wisten de Romeinen al. De Romeinse dichter Juvenalis schreef het bekende citaat *'Mens sana in corpore sano'*. Oftewel: *'een gezonde geest in een gezond lichaam'*.

14 DRIELS MUSEUM

Teisterbandstraat 38, Kerkdriel

Het Driels Museum is een heemkundemuseum waar u van alles te weten kunt komen over de plaatselijke industrie in de afgelopen twee eeuwen. Gereedschappen, werktuigen en producten vertellen het verhaal van de plaatselijke mandenmakerij en steenfabricage.

15 LANDSCHAP IN EVOLUTIE

Hoenzadrielsdijk, Hoenzadriel



Het Maaslandschap is door de tijd heen ingrijpend veranderd. In het huidige landschap wordt de rivier stevig beteugeld door dijken. Overstromingen komen – gelukkig – nog maar hoogst zelden voor. In de ijzertijd en Romeinse tijd was dat wel anders...



Fort Crèvecoeur

16 FORT CRÈVECOEUR

Crèvecoeur 4, Den Bosch

'Fort Crèvecoeur' was ooit een belangrijk strategisch verdedigingswerk. In de loop der eeuwen is het vele malen veroverd en heroverd. Daarbij is het in Hollandse, Spaanse, Franse én Duitse handen geweest.

COLOFON

Concept & vormgeving: Buro Kloeg BV, Hagestein

Teksten: KF inHeritage

Fotoverantwoording: Mikko Kriek - BCL Archaeological Support | Archeologisch Instituut Vrije Universiteit Amsterdam | Benoît Clarys | Publiek domein / Wikimedia Archaeological Museum Zadar | Pixabay | Archaeological Museum Zadar, Croatia

Fietsroute Tempels langs de Maas is mede mogelijk gemaakt door:

Provincie Noord-Brabant



